

АСОЦІАТИВНІ ПОРІВНЯННЯ В МОВОТВОРЧОСТІ М. СТЕЛЬМАХА
(на прикладі роману «ЧОТИРИ БРОДИ»)

У статті з'ясовано асоціативну природу порівняльних конструкцій, уживаних у художній прозі М. Стельмаха, проаналізовано їхню структуру й функціонально-семантичне навантаження.

Ключові слова: порівняльна конструкція, компонент порівняльної конструкції, асоціативні порівняння, okazionalni porivnannya.

Духовно-мистецька спадщина М. Стельмаха посідає чільне місце в історії української літератури і української літературної мови ХХ століття. Твори письменника неодноразово поставали об'єктом наукових студій. Крім розвідок вітчизняних літературознавців маємо низку лінгвостилістичних праць. Мову прозових творів М. Стельмаха досліджували різноаспектно: лексичне багатство (А. Авксентьев, І. Бородій, П. Гриценко, А. Попович, Л. Яковенко), стилістичний синтаксис (В. Карпалюк, Л. Козловська, С. Марич, Є. Павленко), мовну майстерність (М. Бойко, Н. Сидяченко). Незважаючи на відмінності в об'єктах наукового пошуку, лінгвісти відзначають особливу увагу письменника до фольклорного матеріалу, про що засвідчують назви його творів – «Правда і кривда», «Кров людська – не водиця», «Дума про тебе», «Хліб і сіль», які мають безпосередній зв'язок з народнопоетичними традиціями. Роман «Чотири броди» – об'єкт нашої наукової розвідки – також своєю композицією та назвою завдячує одній-менній народній пісні. Пісенні чотири броди у творі стають символом життя людини: «*А от є інші в людини чотири броди: блакитний, як досвіт, дитинства, потім наче сон, хмільний брід кохання, далі – безмірної роботи і турботи, а зрештою – онуків і прощання. Мій дід бувало казав: чотирма бродами стікають води життя, а назад не повертаються*» [11, 104]. Цей твір став завершальним у мистецькому доробку автора, його по праву вважають творчим заповітом видатного письменника, у ньому, як і в попередніх романах, чітко простежується своєрідність стилю письменника – глибока метафоричність змісту, ліризм та емоційність, барвіста, напоєна фольклорними джерелами мова.

Мета нашої статті – розкрити асоціативну природу загальнонародних та індивідуальних порівнянь у романі М. Стельмаха «Чотири броди».

У мові художніх творів, зокрема аналізованого роману, стилістично вагомими постають порівняльні конструкції, різноманітні за структурою і функціонально-семантичним навантаженням. Зазвичай вони мають трикомпонентну структуру: суб'єкт порівняння (те, що порівнюємо); об'єкт порівняння (те, з чим порівнюємо); основа порівняння (те, на підставі чого порівнюємо). Діапазон способів вираження порівняння у творі досить широкий: від експліцитних морфологічних і синтаксичних структур до імпліцитних, які актуалізуються в певному контексті. В аналізованому романі переважають сполучникові порівняння, приєднані сполучниками **як, мов, немов, наче, неначе**: **Як старець, прийшов і, як старець, поплентався Семен Магазаник у свої ліси** [11, 91]; **Це давнина, це наша гірка, немов полин, давнина, її вже забуває час по книгах і кобзарі по майданах** [11, 5].

За формою вираження об'єктної частини виокремлюємо кілька типів порівнянь: об'єкт виражений одиничним іменником або іншим субстантивованим словом: **Бачиш, грають води, як Дунаї** [11, 35]; об'єкт – іменник, означуваний одним чи кількома залежними словами: **Так він (телефон) погарчить, погарчить, немов старий собака, та й перестане** [11, 159]; об'єкт – іменник у непрямому відмінку з залежними словами чи без них: **Але хлопець вчасно відскочив, потім, наче довбнею, вдарив кулаком лісника в груди, і той навзгак упав на землю, набухаючи шумом крові і лісу** [11, 94]; об'єкт виражений прислівником: **І з сіней тихо вийшла Оксана, зняла з тину дитячу білизну і, тулячи до грудей, наче спросоння, пішла до хати** [11, 91]; об'єкт – підрядна частина складного речення з експліцитним чи імпліцитним дієслівним присудком: **Він (місяць) залазить сюди так, як оброслий сивиною дід забрідає із саком у ставочок, що он посусідився з криничкою** [11, 168].

Серед безсполучникових порівняльних конструкцій, зафіксованих у досліджуваному романі, виокремлюємо структури, об'єктна частина яких виражена: іменником у формі орудного відмінка (т.зв. орудним порівняльним): **Страх охопив з ніг до голови, їнаком заворушився у чубі** [11, 86]; порівняльно-уподіблювальним прислівником: **Коли наляканий Мороз побіг удалину, дід Корній по-молодечому пішов**

назустріч Мирону й Василю [11, 31]; об'єктом вираженим дієсловом чи прикметником з порівняльною семантикою разом із залежними словами: *І зараз дальні дерева теж здавалися шматками осіннього вечорового неба* [11, 59].

Своєрідність індивідуального стилю письменника спостерігається і у внутрішньозмістовій структурі порівняння. «У виборі об'єктів порівняння, – слушно зауважує Л. В. Голоюх, – виражається спосіб мислення письменника, його художнє чуття, вміння з безлічі вражень та асоціацій виділити найбільш вагомє, істотне» [3, 16].

У досліджуваному романі автор значну увагу приділяє зображенню краси рідної землі, розкриттю внутрішнього світу своїх героїв. Оригінальність таких порівнянь забезпечує насамперед лексико-семантичне наповнення компонентів порівняльних конструкцій, зокрема незвичайна їхня сполучуваність (могили – повір'я, діди – давнина, соняшники – щити, комар – ординська стріла): *За татарським бродом із сивого життя, з червоного маку народжується місяць, і коло козацької могили, як повір'я, висікається старий вітряк. А в татарському броді глухо бухикають весла: похилі, неначе давнина, діди ледь-ледь снують на човнах-душогузках, і не знати, що вони виловлюють – рибу чи далеку минувшину, бо тут, над берегом, і соняшники немов щити, бо тут, над водою, і комар дзвенить, як ординська стріла...* [11, 5].

Численною є група порівнянь, які увиразнюють портретну характеристику персонажів. Вони виступають концентрованим, лаконічним носієм інформації, вказуючи як на зовнішні ознаки, так і на внутрішній стан героїв твору. Художнє моделювання портрету автор реалізує здебільшого за допомогою традиційних словесних образів. Це ознаки того світу, у якому персонаж перебуває, органічним продовженням якого є: ознаки сільських побутових реалій, рослин Поділля, його природи: *Ви ж бачите, що діти горять, наче воскові свічі* [11, 68]; *І увесь він невеликий, міцнотілий, дивовижно схожий на гриба-боровика* [11, 261]; *До нього підійшла худенька, мов горсточка матірки, дівчина років шістнадцяти* [11, 404].

Традиційні словесні образи в структурі порівнянь, органічно вплітаючись у мовну тканину аналізованого роману, допомагають у конкретних чуттєвих картинах відтворити національно-мовний колорит місця зображуваних подій чи передати настрої автора або персонажа. З-поміж образів, узятих зі скарбниці народної творчості, виокремлюємо такі тематичні групи:

– назви явищ природи: *На Оксану одночасно, мов заметіль, обвалилась давня дівоча ніч любові і оцей призахідний день удовиної печалі* [11, 39];

Показовим для аналізованого твору є «олюднення» явищ природи, небесних тіл. У таких порівняльних конструкціях спостерігаємо їхню конкретизацію, яка ґрунтується на чуттєвому сприйманні реалій небесного простору чи природи. Функціонуванню таких персоніфікованих образів сприяють індивідуально-авторські асоціації: *Тепер вітер схлипав, наче немовля...* [11, 274]; *Він (місяць) залазить сюди так, як оброслий сивиною дід забрідає із саком у ставочок, що он посусідився з криничкою* [11, 168]; *А на плесі, немов діди, сивіли й пливли за течією віхті туману* [11, 222];

– назви абстрактних понять: *Я ж казала: Стьопочка Магазаник, – разочком розсипала сміх і зникла, наче марево* [11, 197];

– назви рослин: *Біля самого лісу, мов квітка папороті, розцвів самотній вогник, пригас й знову розкрив сполохані пелюстки* [11, 16];

– назви тварин і птахів: *Блимнув він очима, наче вовк, пробурмотів про такий час і вообщє та й повівся кудись* [11, 240]; *Чого, з якого лиха, як ворон, накликає на себе біду?* [11, 121]; *І от сьогодні до мене прилетіла звістка, наче ластівка* [11, 279].

Позитивним емоційно-експресивним зарядом позначені порівняння, об'єкту частину яких становлять іменники – назви птахів: *Вона раз і вдруге гукнула Володимира, і він хуленько прибіг до неї, повис на воротях, чорний, мов галченя* [11, 37]. Виразно негативна семантика простежується в порівняльних конструкціях з об'єктами порівняння *вовк, індик, кріт*: *Блимнув він очима, наче вовк, пробурмотів про такий час і вообщє, та й повівся кудись* [11, 240]; *А добрий та холодний, – непривітно озвався старий, стомлено хекнув, прихилився до верби і поклав на перісті заяложені торби руки; в чорних рукавицях вони лежали, мов пришиклі кроти* [11, 193].

Своєрідністю творчого почерку письменника позначені порівняння з асоціативним зв'язком *людина – час*. Об'єктом порівняння в таких конструкціях виступають назви пір року і доби: *Як там Оксана? – Така ж гарна, ніби весняна година* [11, 31]; *Журавлисті, неквапний, мов добра година, Лаврін Гримич, який на всю округу славився як найкращий скиртоправ, одразу ж ошелешив лісника* [11, 110]; *Поміж соняшників, що золотими решетами пересівали сонце, стояла спокійна, як саме літо, молодиця, та під віями її тремтів материнський смуток* [11, 158].

На загальнономовній усталеній семантиці побудовані також порівняння, які передають особливості поведінки людини в певній ситуації: *Як віз бездоріжжям, душа тремтіла, мов заячий хвіст, бо що, думав без знання, варто якійсь бляшанці прокинутись і розметати чоловіка на шматки* [11, 558]; *Вже поночі, мов сновида, Мирослава підійшла до Данилової* [11, 256].

Як свідчить досліджуваний матеріал, письменник, художньо переосмислюючи народні порівняння, витворює оригінальні авторські тропи на основі народних уявлень. Визначальним способом такої трансформації є введення додаткових компонентів задля увиразнення зображуваного: *І минаються вони швидко, наче весняна вода* [11, 122]; *Та він погарчить, погарчить, немов старий собака, та й перестане* [11, 159]; *Та й не допитавшись на цьому світі, пішла на той, мов стеблина сивого життя* [11, 6].

Моделювання психічного стану героїв також ґрунтується на українській культурно-мовній традиції: *Мов сновида, повернувся Данило до школи, погасив світло і ліг* [11, 80]; *Ну й перелякали ж ви мене – серце й досі, як заячий хвіст б'ється* [11, 94]; *А Оксана сновидою все снувала то городом, то подвір'я* [11, 122].

Отже, порівняння в романі М. Стельмаха «Чотири броди» створюють особливі конкретно-чуттєві картини, які відображають народнопоетичне мислення митця, а також його знання народнорозмовних джерел літературної мови. Вони, як і інші художні засоби, формують специфіку ідіостилю автора.

Перспективою подальших наукових розвідок у цьому напрямку вважаємо аналіз порівняльних конструкцій в інших творах автора, що уможливить повніше віддзеркалення світобачення письменника стилістичними засобами.

Література

1. Авксентьев Л. Г. Особенности стилистического использования фразеологизмов в романе М. Стельмаха «Кров людская – не водица» / Л. Г. Авксентьев // УМЛШ. – 1976. – № 2. – С. 39–42.
2. Бородій І. Б. Індивідуально-авторські твори та контекстуальні синоніми в художній прозі М. Стельмаха / І. Б. Бородій // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. – (Серія «Філологічні науки»). – Кам'янець-Подільський, 2002. – Вип. 6. – С. 174–179.
3. Голоух Л. В. Порівняння як структурно-стилістичний компонент художнього тексту: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Л. В. Голоух. – К., 1996. – 20 с.
4. Гриценко П. Ю. Уроки майстра (З творчої лабораторії М. Стельмаха) / П. Ю. Гриценко // УМЛШ. – 1982. – № 11. – С. 55–59.
5. Карпалюк В. С. Оказіональні синтаксеми в романі М. Стельмаха «Чотири броди» / В. С. Карпалюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. – (Серія: «Філологічні науки»). – Кам'янець-Подільський, 2002. – Вип. 6. – С. 161–168.
6. Козловська Л. С. Мовотворчість М. Стельмаха в контексті української народнописемності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. – К., 1994. – 20 с.
7. Марич С. М. Синтаксис Михайла Стельмаха: Складні синтаксичні утворення / С. М. Марич. – К., 1999. – 382 с.
8. Павленко Є. І. Порівняння як граматична і стилістична категорія (на матеріалі роману М. Стельмаха «Велика рідня») / Є. І. Павленко // Мовознавство. – 1970. – № 3. – С. 78–85.
9. Попович А. С. Словотворення Михайла Стельмаха / А. С. Попович // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. – (Серія: «Філологічні науки»). – Кам'янець-Подільський, 2002. – Вип. 6. – С. 180–183.
10. Сидяченко Н. Г. Мова Михайла Стельмаха / Н. Г. Сидяченко // Мовознавство. – 1992. – № 6. – С. 35–41.
11. Стельмах М. П. Вибрані твори – [у 2 т.]. – Т. 1. Чотири броди: Роман / М. П. Стельмах. – К.: Укр. письменник, 2003. – 594 с.
12. Яковенко Л. І. Особливості використання фразеологічних одиниць у романі М. Стельмаха «Дума про тебе» / Л. І. Яковенко // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. – (Серія «Філологічні науки»). – Кам'янець-Подільський, 2002. – Вип. 6. – С. 135–143.

References

1. Avksentiev L. N. Osoblyvosti stylistychnoho vykorystannia frazeolohizmiv u romani M. Stelmakha «Krov liudska – ne vodytsia» / L. N. Avksentiev // UMLSh. – 1976. – № 2. – S. 39–42.
2. Borodii I. B. Indyvidualno-avtorski tvory ta kontekstualni synonimy v khudozhnii prozi M. Stelmakha / I. B. Borodii // Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. – (Seriia «Filolohichni nauky»). – Kamianets-Podilskiy, 2002. – Vyp. 6. – S. 174–179.
3. Holoiukh L. V. Porivniannia yak strukturno-stylistychnyi komponent khudozhnoho tekstu: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk / L. V. Holoiukh. – K., 1996. – 20 s.
4. Hrytsenko P. Yu. Uroky maistra (Z tvorchoi laboratorii M. Stelmakha) / P. Yu. Hrytsenko // UMLSh. – 1982. – № 11. – S. 55–59.
5. Karpaliuk V. S. Okazionalni syntaksemy v romani M. Stelmakha «Chotyry brody» / V. S. Karpaliuk // Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. – (Seriia: «Filolohichni nauky»). – Kamianets-Podilskiy, 2002. – Vyp. 6. – S. 161–168.

6. Kozlovska L. S. Movotvorchist M. Stelmakha v konteksti ukrainskoi narodnopisennosti : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk. – K., 1994. – 20 s.
7. Marych S. M. Syntaksys Mykhaila Stelmakha : Skladni syntaksychni utvorennia / S. M. Marych. – K., 1999. – 382 s.
8. Pavlenko Ye. I. Porivniannia yak hramatychna i stylistychna katehoriia (na materialy romanu M. Stelmakha «Velyka ridnia») / Ye. I. Pavlenko // Movoznavstvo. – 1970. – № 3. – S. 78–85.
9. Popovych A. S. Slovtvorennia Mykhaila Stelmakha / A. S. Popovych // Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. – (Serii : «Filolohichni nauky»). – Kamianets-Podilskiy, 2002. – Vyp. 6. – S. 180–183.
10. Sydiachenko N. H. Mova Mykhaila Stelmakha / N. H. Sydiachenko // Movoznavstvo. – 1992. – № 6. – S. 35–41.
11. Stelmakh M. P. Vybrani tvory – [u 2 t.] – T.1. Chotyry brody : Roman / M. P. Stelmakh. – K. : Ukr. pysmennyk, 2003. – 594 s.
12. Yakovenko L. I. Osoblyvosti vykorystannia frazeolohichnykh odynyts u romani M. Stelmakha «Duma pro tebe» / L. I. Yakovenko // Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. – (Serii «Filolohichni nauky»). – Kamianets-Podilskiy, 2002. – Vyp. 6. – S. 135–143.

Прокопчук Людмила Владимировна, кандидат филологических наук, доцент

Ассоциативные сравнения в языке произведений М. Стельмаха (на примере романа «Четыре брода»)

В статье проанализированы сравнительные конструкции, используемые в языке произведений М. Стельмаха: определена их ассоциативная природа, охарактеризованы структура и семантика.

Ключевые слова: сравнительная конструкция, компонент сравнительной конструкции, ассоциативные сравнения, окказиональные сравнения.

Prokopchuk Lyudmyla Volodymyrivna, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

Associative similes in the works by M. Stelmakh (On the novel «Four fords»)

In the article the author has analyzed the structure and functional-semantic loading of the comparative constructions used by M. Stelmakh in the novel «The four fords». The ways of renewing of common to the whole people comparative constructions have been determined – lexical-semantic comparative of the comparative constructions' components. The unordinary conjunction of these components has been characterized. The semantic peculiarities of the comparative structure's components have been ascertained and it has been shown their correlation with the generalized lexical nature.

Determined the types of comparative constructions by the form expression of the compared object. Distinguished the thematic groups of traditional images of comparison used by M. Stelmakh. Cleared up the transformational methods of traditional comparisons: inserting additional components, the substitution of one of the components of the comparative constructions.

By the form expression of the objective part we distinguish several types of similes (comparisons): the object expressed by a single noun or other substantivized word; noun, denoted by one or several dependent words; object, expressed by the adverb; object – subordinate part of the complex sentence with the explicit or implicit verbal predicate.

Among asyndetic comparative constructions, recorded in the investigated novel, we distinguish structures, objective part of which is expressed by: noun in the form of instrumental case (so-called, instrumental comparative).

In the investigated novel, the author pays much attention to the description of the beauty of the native land, revealing of the inner life of his characters.

Originality of such comparisons provides, first of all, lexico-semantic filling of comparative constructions component in particular, their exceptional combinability. Group of comparisons, which make portrait description of the characters more varied, is rather numerous. They are concentrated, brief carrier of the information, indicating both external features and inner state of the characters.

The author realizes the artistic modeling of the portrait mainly by means of traditional verbal images. These are characteristics of the world, the author lives in, the integral continuation of which are: features of rural everyday realities, plants of Padilla region, its nature.

Traditional verbal images in the structure of comparisons, integrally interweaving into the tissue of the language of analyzed novel of the author, help to reproduce, in specific sensual pictures, national-language coloring of the place of the described events, convey the author's or character's mood.

Characteristic feature of the considered novel is “animation” of natural phenomena, celestial bodies. In such comparative constructions we observe their concretization, which is based on sensual perception of the realities of celestial space on nature. The writer, artistically reinterpreting folk comparisons, creates original author's tropes on the basis of folk imaginations. Determinant method of such transformation is the introduction of additional components to make the described events more varied.

Individual author's associations contribute to functioning of such personified images.

Comparisons in M. Stelmakh's novel «The four fords» create specific concretely-sensual pictures, reflecting folk poetic thinking of the artist as well as his knowledge of folk colloquial sources of literary language. They, as other artistic means, form specific character of the author's concept style.

Key words: comparative constructions, component of the comparative construction, associative connection, an occasional comparative constructions.